TOSHKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITETI

№1. [1]. 2025

AGROBIZNES, FAN VA TEXNOLOGIYALAR

АГРОБИЗНЕС, НАУКА И ТЕХНОЛОГИИ

AGRIBUSINESS, SCIENCE AND TECHNOLOGY

ILMIY - AMALIY ELEKTRON JURNAL

№ 083688

ISSN: 3060-5245

TOSHKENT - 2025

2025-yil, №1/[1]-son

"AGROBIZNES, FAN VA TEXNOLOGIYALAR" ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNALI

BOSH MUHARRIR
Oblomuradov Narzullo Naimovich – iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)
Bosh muharrir o'rinbosarlari:
Islamov Soxib Yaxshibekovich – qishloq xo'jaligi fanlari doktori (DSc), prof.
Sultonov Kamoliddin Sadriddinovich – qishloq xo'jaligi fanlari doktori (DSc), prof.
Farmonov To'lqin Xayitmurodovich – iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), prof.
Mas'ul muharrir:
Beglayev Uchqun Xurramovich – iqtisodiyot fanlari falsafa doktori, dotsent
Tahrir hay'atining xalqaro a'zolari:
Kusainov Xalel Xaymullayevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)
Vilija Aleknevičienė - iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Universitet Vitovta Velikogo)
Gilbert Ludwig – professor, (Jamk University of Applied Sciences)
Bobojonov Ixtiyor Baxtiyorovich - iqtisodiyot fanlari doktori, (Germaniyaning Leybnits nomidagi Markaziy Osiyoda qishloq xo'jaligini rivojlantirish instituti (IAMO))
Xaitboyeva Nargiza Alikulovna - iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent (Tojikiston davlat huquq, biznes va siyosat universiteti)
Tahrir hay'ati:
08.00.00-Iqtisodiyot fanlari:
Gulyamov Saidasror Saidaxmedovich – i.f d. (DSc), prof.
Saidov Muxammad-Ali Xakimovich – i.f d. (DSc), prof.
Rustamova Iroda Baxramjanovna – i.f.d. (DSc), prof.
Ergashev Raxmatulla Xidirovich – i.f d. (DSc), prof.
Ochilov Ilhom Sayitqulovich – i.f d. (DSc), dots.
Abduvasikov Abduaziz Abdulazizovich – i.f n, dots.
Mamadiyarov Dilshad Uralovich – i.f n, dots.
Achilov Mashrab Ulug'bekovich – i.f.f d. (PhD), dots.
Galimova Feryuza Rafikovna – i.f.n, dots.
Odilova Dilnozaxon Barnayevna – i.f f.d. (PhD), dots.
Fayziyev Oybek Raximovich - i.f.f.d. (PhD), dots.
Primov Abdulla Egamkulovich - i.f f.d. (PhD).
Yangiboyev Dilshod G'ulomovich – i.f.f d. (PhD).
Tojiboyeva Nafisa Raxmiddin qizi – i.f.f d. (PhD).
Mardiyev Nurali - i.f n, dots.
Kuvnakov Xaydar Kasimovich - i.f.n, dots.
Siddikov Zaxid Tulkunovich – i.f n, v.b.prof.
Saidova Dildora Nurmatovna – i.f n, dots.
Roziqov Jahongir Mustaqim o'g'li – i.f.f.d. (PhD), dots.
Boltayev Nurali Shiramatovich – i.f.f d. (PhD).
Dehkanova Nilufar Sagdullayevna – i.f f.d. (PhD), dots.
Narinbayeva Gulnora Karimovna – dotsent.

06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari:
Anarboyev Azimjon Raimqulovich – q.x.f d. (DSc), prof.
Shokirov Alisher Djuraboyevich - q.x.f.d. (DSc), prof.
Mardanov Husniddin Xolbozorovich – q.x.f.d. (DSc).
Jo'rayev Sirojiddin Turdiqulovich – b.f d. (DSc), prof.
Gulmurodov Risqiboy Abdiyevich – q.x.f d. (DSc), prof.
Xalmirzayev Dilmurad Kamilovich - q.x.f d. (DSc), dots.
Xolliyev Asamiddin Turayevich - q.x.f d. (DSc), dots.
Eshankulov Bobomurod Inayatovich - q.x.f.d. (DSc).
Ibrohimov Bahodir Akmal o'g'li - q.x.f.d. (DSc).
Abdullayev Anvar Kodirullayevich – b.f.n., k.i.x.
Atabayev Ma'ruf Maxmudovich – q.x.f.n., prof.
Muxammadov Yo'ldoshbek Akmal o'g'li – q.x.f f d. (PhD).
Raxmonov Ubaydillo Normamadovich – q.x.f.f d. (PhD), dots.
Safarov Asqar Asadullayevich – q.x.f.f d. (PhD), dots.
Mustafakulov Davron Mamatqulovich – q.x.f.f.d. (PhD), dots.
Akramov Umidilla Ikramdjanovich – q.x.f f.d. (PhD), dots.
Kasimov Botir Sadriddinovich – q.x.f.f.d. (PhD).

MUASSIS
Toshkent davlat agrar universiteti

ALOQA UCHUN MA'LUMOTLAR
Manzil: Toshkent viloyati, Qibray tumani, Universitet ko'chasi, 2-uy.
Jurnalning telegram manzili:
t.me/agrobiznes_elektronjurnal
E-mail: licht-1989@mail.ru
Jurnalning rasmiy sayti:
https://www.agrobiznesjournal.uz
Tel: +(998) 93 439 30 00

Jurnalning ilmiyligi:

Agrobiznes, fan va texnologiyalar ilmiy-amaliy elektron jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 30-noyabrdagi 364/5-sonli qarori bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Elektron nashr 653 sahifa. E'lon qilishga 2025-yil 28-fevralda ruxsat etildi.

M U N D A R I J A

IQTISODIYOT FANLARI

Mardiyev Nurali Bozor nobarqarorligi sharoitida mahsulot talab va taklifi holatini tahlil qilish algoritmi………...10

Toshboyev Abduraim Jabbarovich, Siddiqov Zoxid Tulkunovich, Normurodov Sarvar Norboy o'g'li
Qishloq xo'jaligim innovatsion texnologiyalar asosida boshqarish…………………15

Lobar Bozorova Nuraliyevna
Qishloq xo'jaligi agroxizmat markazlari va fermerlar o'rtasidagi munosabatlarni emperik tahlili……………………………………………………………………..22

Qodirova Xolida Salimovna
Ziyorat turizmini rivojlantirishda xorijiy tajribalar tahlili …………………………..29

Муратов Абдулазиз Уктамович, Муратова Махтума Гапуровна
Подходы и методы оценки стоимости бизнеса ……………………………..…….35

Топилдиев Соҳибжон Рахимжонович, Одилова Дилнозахон Барнаевна
Тикув-трикотаж маҳсулотларига маҳаллий истеъмолчилар талабини сегментлаш асосида маркетинг стратегияларини такомиллаштириш ....……………………..…...41

Наринбаева Гулнора Каримовна, Дилмуродов Хасан Фахриддин угли
Пути совершенствования плодоовощной продукции в Республике Узбекистан ……………………………………………………………………………51

Ergashev Olloyor
Implementation of digital technologies in the organization of accounting in business subjects ……………………………...…………………………………………………58

Умаров Шахзод Валиджанович
Организационно-правовые основы применения инновационных технологий в сельском хозяйстве 63

Rabbimov Elbek Abdulloyevich, G'afforov Ilhom Ilyosjonovich
Establishing a strategic management accounting system in enterprises ..…..……….69

Qosimova Surayyo Salohiddinovna, Umirov Behruz Bahodirovich
Ecological problems and solutions in Uzbekistan: a path towards sustainability………………………………………………………………………..….73

Sodiqov Xayrulla Sattorovich, Sodiqova Gavhar Xayrulla qizi
Parrandachilik korxonalarining boshqaruv hisobida daromadlar va xarajatlar hisobini takomillashtirish ………………………..……………………………………………78

Anvarova Dildora Sanjar qizi, Dilmurodov Hasan Fakhriddin ugli
The rating of an organization reflects the effectiveness of an employee …...………...83

Жуманиёзов Сирож Азимбой угли
Эффективность садоводческой деятельности в Республике Узбекистан ……...87

Нурутдинова Зухра Алишеровна
Формирование конкурентной среды на рынке овощной продукции защищенного грунта ……………………………………………………………………….99

Ergashev Olloyor
Risks and their assessment in economic subjects……………………………….105

Roziqov Jahongir Mustaqim o‘g‘li, Tojiboyeva Nafisa Raxmiddin qizi, Aliqulov Dilshodbek Xabibulla o‘g‘li
O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida sug‘urtalash mexanizmining hozirgi holati……….110

Xoliqov Sulaymon Utkir ugli
Increasing employment based on diversification of the rural economy……….……115

Rahimboyev Muxtorbek Ikrom o‘g‘li
Qoraqalpog‘iston Respublikasi aholisining iqtisodiy faolligi dinamikasini ekonometrik baholash…………………………………………………………………………122

Saitmuratov Saitmurat Masharip o‘g‘li
Davlat sektorida ichki auditni takomillashtirish………………………………………132

Исламов Фарход Рахматуллаевич
Организация системы электронной коммерции…...……………………………141

Акабирова Дилоро Нигматовна
Оценка эффективности электронной коммерции………………………………149

Ergashev Jamshid Axmadaliyevich
Qishloq xo‘jaligida meva-sabzavotchilik eksport salohiyatini oshirishda zamonaviy fan va texnologiyalardan samarali foydalanish yo‘llari……....………...………...…………158

Одилова Дилноза Барнаевна
Разработка инструментов повышения качества и эффективности инновационных образовательных услуг в национальной инновационной системе……………..166

Zaxidov Dilshodbek G‘ulomjon o‘g‘li
Audit jarayonini avtomatlashtirish uchun telegram botdan foydalanish…………...172

Baxriddinova Yulduz Baxriddinovna
Mahalliy dorivor o‘simliklar yetishtirish maqsadlari va ularni amalga oshirish mexanizmlari...180

Qo‘chqorova Muxlisaxon Ulug‘bek qizi
Mamlakatimiz tijorat banklarida islomiy bank xizmatlarini takomillashtirish…..….189

Ruzmetov Kudrat Shermetovich, Turgunov Tolibjon Tursunovich
Ekonometrik modellar yordamida meva-sabzavotchilik tarmog‘i rivojlanishini tahlili va prognozi…………………………………………………………………………196

Jumaqulov Temur
Mamlakat sanoatini rivojlantirishning iqtisodiy jihatlari..205

Saidov Muhammadali Hakimovich, Esanbekov Diyorbek Mirzabek o‘g‘li
Iqtisodiyotda raqamli biznes..212

Djumaniyazov Farruxbek Abdulla o‘g‘li
Turizm sohasiga kiritilgan investitsiyalarning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilish va baholash..221

Sultonova Dilnoza Dilshodovna
O‘zbekiston Respublikasida nodavlat notijorat tashkilotlarini shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslari..226

Ziyadullayev Ilhom Narkobilovich
Qishloq xo‘jaligida kooperatsiyalarning tutgan o‘rni va ahamiyati............................231

Ризаев Нурбек Кадирович, Кадиров Сахобиддин Шарофович, Махмудов Бобур Ҳамроқул ўғли
Молиявий ҳисоботларни тузишда хорижий тажрибани қўллаш масалалари.....237

Xaitbaeva Dilobar Zaxidovna, Xakimova Sevara
O‘zbekiston qishloq xo‘jaligiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmini takomillashtirish yo‘llari..251

Mirzayev Musurmon Umidullayevich
Globallashuv sharoitida transchegaraviy suv resurslardan samarali foydalanishni boshqarish..260

Yusupov Zulunjon Ziyoydinovich
Davlat-xususiy sherikligi hamda kooperatsiya asosida texnik modernizasiyalash mexanizmlarini takomillashtirish..265

Алиева Надирахон Абдумаликовна
Ипакчилик тармоқ корхоналарининг инновацион фаолиятини бошқаришга таъсир қилувчи омиллар..271

Tojiboyeva Nafisaxon Raxmiddin qizi, Roziqov Jahongir Mustaqim o‘g‘li
Klasterlarda xodimlarning rivojlantirish strategiyasini amaliyotga qo‘llash masalalari..278

Умарова Наргиза Холдаровна
Саноат корхоналарида молиявий хавфсизликни баҳолашда таъсир қилувчи ташқи омиллар..282

Kasimov Botir Sadriddinovich, Safarov Asqarbek Asadullayevich, Normurodov Sarvar Norboy o‘g‘li
O‘zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligining roli...292

Баев Адил Хабибуллаевич
Эффективное применение методов эконометрического моделирования в развитии экспорта плодоовощной продукции..300

Abdulla Primov Egamkulovich
The Role of Crop Diversity in Agriculture: Insights from Samarkand Region...........307

Rustamova Iroda Baxramjanovna, Bozorova Lobar Nuraliyevna
Agroxizmat markazlari faoliyati samaradorligini oshirish istiqbollari......................313

Sheripbayeva Umida Atabayevna
Iqlim o'zgarishi sharoitida meva sabzavot mahsulotlarini yetishtirishni rivojlantirish yo'nalishlari...327

Sirojiddin Eshmatov
Value chain analysis: breeds and breeding of small ruminants.................................333

Boltaev Abror Sayitmuradovich
Asosiy vositalar tahlilining tashkiliy jihatlari..349

Жабборов Азамат
Давлат органларида молиявий назоратни ташкил этишда хавфларни бошқариш тизимини жорий этиш…………………………………………………………355

Rabbimov Elbek Abdulloyevich, Narzullayev Nodir Aziz o'g'li, Davronov Azizjon Jamshidovich
Mehmonxona xizmatlarini ko'rsatuvchi subyektlar to'lov qobiliyatining tahlili…..360

Қувноқов Ҳайдар Қосимович
Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг экспорт потециалини ошириш чора-тадбирлари...366

Ochilov Ilkhom Sayitkulovich
In conditions of transformation methodology for assessing factors affecting the financial efficiency of agricultural clusters ………………………………………374

Дехканова Нилуфар Сагдуллаевна, Галимова Фируза Рафиковна
Ўзбекистонда биоиқтисодиётни ривожлантиришнинг ҳуқуқий ва институционал асослари...382

Ataqulov Usman Maxmadaminovich
Ko'chmas mulk obyektlari qiymatini hisoblab chiqarishdagi va soliq stavkalariga koeffitsiyentlarning qo'llanilishidagi holatlar tahlili…………………………………393

Azimov Rustam Batirovich, Malika Kakharova, Kamilla Kakharova
Economic viability of cotton farming under stressful conditions in Uzbekistan.........400

Jalilov Shokhjakhon Kholbozor ugli, Abdurakhimova Madinabonu
Organization of gastronomic tourism in Uzbekistan...404

Xamitova Mavluda Sindarovna
O‘zbekistonda aholining keksayish jarayoni va uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini statistik tahlili……………………………………………………………………409

Курпаяниди, Константин Иванович
Институциональная среда электронной коммерции в Узбекистане: вызовы и перспективы развития...415

Sa’dullayeva Sayyora Nasillo qizi, Ergashev Mirjon Yorkin ugli
The concept of business ecosystems………………………………..……………426

Тургунова Гулчехра Тулкиновна
Қишлоқ хўжалигида техник-технологик салоҳиятни ошириш имкониятлари..432

Achilov Mashrab Ulugbekovich
Study of theoretical and practical aspects of production modernization in horticulture in land management...438

Rustamova Iroda Baxramjanovna, Madiyev Shaxzod Shodmon o‘g‘li
Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga ta’sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili……………………………………………………………………445

Рахматулла Эргашев
Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари кооперациясининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти………………………………………………………………………455

Норқобилов Жаҳонгир
Минтақада автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари…464

Даврон Кесимов
Минтақада соғлиқни сақлаш хизматлар бозорининг хусусиятлари……………470

Nasiba Ergasheva
Mintaqada keytering xizmatlarini rivojlantirish masalalari…………………………478

Toshboyev Abduraim Jabborovich
Qoramolchilikda innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ozuqa muammolari….485

Беглаев Учқун Хуррамович
Турли мулкчилик шаклидаги балиқчилик хўжаликларини бошқаришнинг илмий назарий жиҳатлари...492

Musaeva Nigora Nuriddinovna
“Yashil” iqtisodiyot va uni rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklikning o‘rni…….499

Narinbayeva Gulnora Karimovna, Sultonamirova Hilolaxon Saidazizxon qizi
O‘zbekistonda imkoniyati cheklangan mijozlarga turizm xizmatlar ko‘rsatishni rivojlantirish yo‘nalishlari…………………………………………………………….505

Дехканова Шахлохон Сагдиевна
Развитие кластеров в агропромышленном комплексе и их влияние на занятость населения…………………………………………………………………….514

Karimova Maftuna Nurdinovna
Mevachilikda brend yaratishning innovatsion yondashuvi va xalqaro meva brendlarining rivojlanish strategiyalari……………………………….…………………520

Sayfullaev Siddik Nosirovich
O‘zbekiston Respublikasida kichik va o‘rta biznes subyektlariga ajratilgan kreditlarni mavsumiylik indeksi tahlili…………………………………………………………...527

Shodiyev Murodjon Bakirovich
Tomorqa xo‘jaliklarida asal yetishtirish samaradorligini oshirish masalalari………535

Kubayev Djasur Abdumuminovich, Ismatillayev Shohijahon Laziz o‘g‘li
Toshkent viloyatida yer resurslaridan foydalanishning dolzarb masalalari…………544

Fattoxov Ulug‘bek Abduxalimovich
Kichik va o‘rta biznes subyektlariga ajratilgan kreditlarning tarkibi va dinamikasi...549

Sobirov Bekmurod
Economic impact of apple pests……………………………………………………….556

Kubayev Djasur Abdumuminovich, Xolmirzayeva Shoira G‘aniboy qizi
Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlar monitoringini yuritishda xorijiy tajriba…..564

Valiev Xayrulla Ismatullaevich
Mamlakatimizda aholi bandligini oshirishda xususiy tadbirkorlikning ahamiyati….569

Boltayev Nurali Shiramatovich
Agrar soha rivojida malakali kadrlarning o‘rni...576

Азаматов Пўлат Тўлкунович
Фискал сиёсат - молиявий хавфсизликни таъминлаш омили..............................586

УЎК: 658.64.624.024.1

МИНТАҚАДА АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИ БАҲОЛАШ ТУРЛАРИ

Норқобилов Жаҳонгир
Қарши давлат техника университети
мустақил изланувчиси
E-mail: norkobilovjakhongir@gmail.com
ORCID 0009-0005-4550-8806

Аннотация. Мақолада минтақада автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва уларнинг ривожланишидаги босқичлари ўз аксини топган. Шунингдек, автотранспорт воситаларини баҳолаш хусусиятлари, ривожланиши, автотранспорт воситаларидан фойдаланишда аҳолининг турмуш сифатини ошириш борасида автотранспорт воситаларини баҳолашни самарали ривожлантириш, баҳолаш натижаларининг ишончлилик даражасини ошириш, автотранспорт воситаларини баҳолаш бошқа турдаги объектларни баҳолашдан принципиал фарқланиши таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: автотранспорт воситалари, баҳолаш, хусусиятлари, аҳоли турмуш сифати, қиймат, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, аҳоли эҳтиёжи,миллий анъана ва қадриялар, ривожланиш босқичлари

Аннотация. в статье отражены виды оценки использования транспортных средств в регионе и этапы их развития. Также проанализированы особенности и развитие оценки транспортных средств, эффективное развитие оценки транспортных средств с точки зрения улучшения качества жизни населения при использовании транспортных средств, повышение достоверности результатов оценки, а также принципиальное отличие оценки транспортных средств от оценки других видов объектов.

Ключевые слова: транспортные средства, оценка, характеристики, качество жизни населения, ценность, социально-экономическое развитие, потребности населения, национальные традиции и ценности, этапы развития.

Abstract. the article reflects the types of evaluation of the use of motor vehicles in the region and the stages of their development. Also, the characteristics and development of motor vehicle evaluation, the effective development of motor vehicle evaluation in terms of improving the quality of life of the population in the use of motor vehicles, increasing the level of reliability of the evaluation results, and the principle difference of motor vehicle evaluation from the evaluation of other types of objects were analyzed.

Key words: motor vehicles, assessment, characteristics, population quality of life, value, socio-economic development, population needs, national traditions and values, stages of development

КИРИШ

Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва уларни баҳолашни ривожлантиришда амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида

молия сектори ва хусусийлаштириш жараёнини тартибга солиш, баҳолашнинг ёндашув ва усулларини такомиллаштириш каби йўналишларга устувор даражада қаралмоқда. Амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида автотранспорт воситаларини баҳолаш услубиятини натижаларнинг ишончлилик даражасига кўра такомиллаштириш, баҳолашнинг самарали фаолияти муаммоларини бартараф этишнинг самарали йўлларини асослаш, баҳолашнинг ташкилий-иқтисодий асосларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда аҳолининг турмуш сифатини ошириш борасида автотранспорт воситаларини баҳолашни самарали ривожлантириш, баҳолаш натижаларининг ишончлилик даражасини ошириш ва очиқликни таъминлаш кабилар юзасидан мақсадли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада автотранспорт воситаларини баҳолаш таснифини такомиллаштириш, баҳолашнинг самарадорлигини белгиловчи кўп ўлчовли иқтисодий-математик моделини яратиш, баҳолаш хизматларининг барқарор ривожланиш истиқболлари бўйича илмий изланишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони, 2019 йил 1 июлдаги ПҚ-4381-сонли “Баҳолаш фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда паст рентабелли ва фаолият юритмаётган давлат иштирокидаги корхоналарни сотиш механизмларини соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2018 йил 1 июндаги ПҚ-3764-сонли “Баҳолаш хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2008 йил 24 апрелдаги ПҚ-843-сонли “Баҳоловчи ташкилотлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва кўрсатилаётган хизматлар сифати учун уларнинг масъулиятини ошириш тўғрисида”ги қарорлари ҳамда соҳага оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Автотранспорт автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш муаммолари миллий ва хорижий олимлар ҳамда миллий мутахассис-тадқиқотчилар томонидан кенг ўрганилмоқда. Хорижий олимлар Н.В.Смирнова[1], Д.С.Кондрашов [2], Н.В.Фетисова [3] кабилар бизнес (корхона), машина ва ускуналарни баҳолаш хизматларини ўрганишган, аммо автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматларининг ўзига хос томонлари ушбу олимлар ишларида чуқур ўрганилмаган.

Миллий иқтисодчи олимларимиздан Б.Беркинов[5], А.И.Аликулов[6] ва бошқа олимларнинг тадқиқотлари бизнесни баҳолашнинг назарий ва услубий жиҳатлари ёритилган. Ушбу олимларнинг илмий ишларидан фойдаланган ҳолда автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматларининг назарий асослари тадқиқ қилинган ва уни такомиллаштириш бўйича изланишлар олиб борилган. Мулк сифатида автотранспорт воситалари ўзига хос томонларга эга ва баҳолаш жараёнида уларнинг бу хусусиятлари бирламчи омил сифатида қаралади. Шу

сабабли замонавий бозор иқтисодиёти шароитида автотранспорт воситаларини баҳолашнинг методикасини такомиллаштириш орқали унинг самарадорлигини ошириш бугунги кунда долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот жараёнида автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва ривожланиш босқичлари масалалари қиёсий фикрлаш, индукция ва дедукция ҳамда абстракция усулларидан кенг фойдаланилган.

АСОСИЙ ТАҲЛИЛЛАР ВА НАТИЖАЛАР

Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари бўйича қийматини баҳолаш назариясининг услубий илдизлари иқтисодиёт назариясида, асосан микроиқтисодиёт, маркетинг, бухгалтерия ҳисоби ва баҳони шакллантириш каби фанларда яширинган. Баҳолашнинг назарий йўналишлари қиймат категорияси, унинг моҳияти ва бошқа иқтисодий категориялар (баҳо, қимматлилик, нафлилик, сифат ва бошқалар) билан ўзаро алоқалари ўрганиладиган қиймат назариясидан келиб чиқади. Узоқ йиллар давомида турли илмий мактабларнинг иқтисодчи-олимлари томонидан "қиймат" категорияси атрофида муҳокамалар олиб борилмоқда. Баҳолаш мақсади ва унинг натижаларидан фойдаланишнинг белгиланишига қараб қийматнинг жуда кўп турлари мавжуд. Ҳозирги вақтда шундай қараш мавжуд: қиймат кенг иқтисодий маънода вақтнинг маълум лаҳзасидаги объект фойдалилиги ва унга бўлган мулкий ҳуқуқнинг пулдаги ифодасидир. Шундай қилиб, қадрлилик ва нафлилик – бу объект қийматини белгилайдиган хоссалар. Бу шуни англатадики, объект қийматини баҳолаш учун, биринчи навбатда, унинг нафлилигини баҳолаш ва объект фаолияти натижаларига озгина бўлса ҳам қизиқиши бўлган барча контрагентлар эҳтиёжларини таҳлил қилиш лозим.

Шу сабали дастлаб баҳолаш, баҳоламоқ, қиймат ва баҳо, баҳоловчи каби асосий ибора ва тушунчаларнинг иқтисодий моҳиятини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

"Баҳоламоқ" феъли баҳолаш мақсадига қараб турлича маъноларни англатади: ниманингдир баҳосини аниқлаш, қийматини белгилаш, миқдорини баҳолаш, сифати ёки қадри ҳақида ҳукм чиқариш. Автотранспорт воситаларини баҳолашда баҳоловчи объект қадрини аниқлаш учун нафақат миқдорий ва сифат параметрларни белгилайди, балки унинг қийматини ҳам аниқлайди.

"Баҳолаш" тушунчасига баҳолаш фаолияти соҳаси олимлари томонидан турлича талқин берилган. Хусусан, Н.В.Смирнова: "Ихтиёрий объектнинг қийматини баҳолаш маълум бозор шароитларида улар келтирадиган потенциал ва реал даромадни ҳисобга олган ҳолда пулда ифодаланган объект қийматини аниқлашнинг тартиблаштирилган, мақсадга йўналтирилган жараёнини ўзида акс эттиради" - деб таърифлаган[1].

Бизнинг фикримизча, баҳолаш ёки мулкни баҳолаш бўйича ҳаракат, ёки мулк қиймати ҳақида хулоса бериш, ёки мулкни баҳолаш бўйича тадқиқот натижалари тақдим қилинган ҳисоботни тақдим қилиш тушунилади. Бу баҳолаш объектини чуқур ўрганишга асосланган қиймат ҳақидаги холис фикр. Баҳолашда кўп субъектизм мавжуд, якуний натижага баҳоловчининг малакаси

ва этикаси, унинг ички сезгиси ва адолатлилиги, вазиятни англаши таъсир қилади. Шунинг учун бир неча мустақил баҳоловчилар томонидан амалга оширилган худди шу объектнинг баҳоланиши бир-биридан фарқланади.

Бизнингча, қиймат, нарх ва баҳо – бу турли тушунчалар.

Қиймат деганда пулда ифодаланган мулк қадри тушунилади.

Нарх деганда мулк объекти учун тўланадиган, одатда таннарх ва фойда йиғиндиси сифатида намоён бўладиган қиймат тушунилади..

Баҳо деганда мулк объектини реализация қилиш лаҳзасида бозор ҳолатидан келиб чиққан ҳолда харидор ва сотувчи ўртасида тузилган келишувни акс эттирувчи қиймат тушунилади.

Баҳолаш хизматлари бугунги кунда алоҳида иқтисодий фаолият сифатида хизматлар соҳасининг бир йўналиши ҳисобланади. Баҳолаш хизматларига “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунида қуйидагича таъриф берилган: “Баҳолаш фаолияти баҳоловчи ташкилотнинг баҳолаш объекти қийматини аниқлашга қаратилган фаолиятидир”[4].

Д.С.Кондрашовнинг илмий ишида “баҳолаш фаолияти” тушунчасига қуйидагича изоҳ берилган: “баҳолаш объектининг бозор, инвестицион, тугатиш, кадастр ёки бошқа қийматини баҳоловчи томонидан қонунда мустаҳкамланган ҳуқуқларни амалга ошириш ҳамда профессионализм, мустақиллик, тўлиқлик, ишончлилик ва маҳфийлик тамойилларига мувофиқ ўз мажбуриятларини бажариш йўли билан аниқлашга қаратилган баҳоловчи ҳуқуқий мақомига эга жисмоний шахснинг профессионал фаолияти”[2].

Н.В.Фетисов баҳолаш фаолиятини кенг ва тор маънода фарқлаш лозим деб ҳисоблайди: “Кенг маънода баҳолаш фаолияти деганда ижтимоий муносабатларнинг барча соҳаларида мулк қийматини аниқлаш тушунилади. Тор маънода баҳолаш фаолияти деганда битимларни тузиш, шунингдек бошқа мақсадлар учун баҳолаш объектларига нисбатан бозор ёки бошқа қийматни белгилашга қаратилган баҳолаш фаолияти субъекти фаолияти тушунилади”[3].

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматлари бўйича миллий баҳолаш соҳасида услубий методика деярли мавжуд эмас. Шунинг учун бу соҳада маълум бир атамаларни шарҳлаш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

“Автотранспорт воситаларини баҳолаш” тушунчасига ҳозиргача биронта адабиётда илмий таъриф берилмаган. Шунинг учун ишда биз томонимиздан бу атаманинг иқтисодий моҳиятини тўла акс эттирувчи таърифи ишлаб чиқилди: “Автотранспорт воситаларини баҳолаш деганда мутахассис томонидан асосий баҳолаш тамойиллари асосида баҳолашнинг ёндашувлари ва усулларини қўллаш орқали автотранспорт воситаларининг изланаётган (тавсия этилаётган) қийматини аниқ вақт лаҳзаси ва маконида маълум тартиб-таомиллар ва ҳаракатлар асосида амалга ошириладиган мақсадга йўналтирилган ва мантиқий кетма-кетликда аниқлаш жараёни тушунилади”. Баҳолаш хизмати профессионал асосга эга мутахассис – баҳоловчи томонидан амалга оширилади. Ўзбекистонда, бошқа мамлакатлардан фарқли равишда, баҳолаш хизматлари фақатгина ҳуқуқий субъектлар томонидан кўрсатилади (бошқа мамлакатларда

баҳоловчи якка тадбиркор сифатида ҳам фаолият юритиши мумкин). Ушбу ташкилотларда шартнома асосида фаолият юритаётган малака сертификатига эга баҳоловчиларгина ўз хизматларини сотишлари мумкин.

Шу ўринда автотранспорт воситаларининг қиймати тушунчасига ҳам изоҳ бериб ўтиш мақсадга мувофиқ. Бу тушунча автотранспорт воситаларини баҳолаш соҳаси мутахассис олимлари томонидан таърифланган. Мазкур таърифларни таҳлил қилган ҳолда, энг мақбул хусусиятларни эътиборга олган ҳолда қуйидаги муаллиф таърифи ишлаб чиқилди: "Автотранспорт воситаларининг қиймати деганда автотранспорт воситаларининг аниқ бир вақт лаҳзасида бозордаги ҳолатдан келиб чиққан ҳолда ҳаридор ва сотувчи ўртасида белгиланган қадрининг пулдаги ифодаси тушунилади".

Соҳага оид илмий изланишларни ўрганиш асосида Автотранспорт воситаларини баҳолаш тушунчасининг бугунги кунда аниқ таърифи ишлаб чиқилмаганлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин. Мавжуд адабиётлар ва илмий ишларни ўрганган ва таҳлил қилган ҳолда қуйидаги таърифни ишлаб чиқдик: "Автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматлари деганда лицензияли баҳолаш ташкилотларининг хизматлар истеъмолчиси (буюртмачи) буюртмасига асосан баҳолаш мақсади ва танланган қиймат турига мувофиқ автотранспорт воситаларининг бозор ёки бошқа қийматини аниқлашга қаратилган баҳолаш хизматларининг тури тушунилади.

Баҳолаш объекти манфаатдор шахсларнинг манфаатлари ва баҳолаш натижаларидан фойдаланиш мақсадлари нуқтаи назардан турлича қийматларга эга бўлиши мумкин. Шунинг учун қиймат тушунчасини қўллашни фақат аниқланаётган қийматнинг аниқ турини кўрсатиш билан амалга ошириш мумкин бўлади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Автотранспорт воситаларини баҳолашнинг миллий иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти, автотранспорт воситаларини баҳолашнинг моҳияти ва мазмуни ҳамда келиб чиқиш сабаблари, шунингдек ўзига хос хусусиятлари очиб берилди. Энг асосий хусусиятларидан бири – бу автотранспорт воситалари кўчмас мулк, корхона ва номоддий активлар сингари давлат рўйхатидан ўтказилиши ва эгалик ҳуқуқи тасдиқланишидир.

Автотранспорт воситалари қиймати турларининг таърифлари манфаатдор шахсларнинг манфаатлари ва баҳолаш натижаларидан фойдаланиш мақсадлари нуқтаи назардан такомиллаштирилди.

Миллий ва хорижий адабиётлар ҳамда соҳа мутахассислари ва олимларнинг илмий ишларини ўрганиш асосида, замонавий баҳолаш ёндашувларини ҳисобга олган ҳолда автотранспорт воситаларининг замонавий таснифи ишлаб чиқилди. Баҳолаш нуқтаи назардан автотранспорт воситаларининг таснифи баҳоловчиларга баҳолаш объекти мансуб бўлган бозорни таҳлил қилиш, аналогларни ва турдош объектларни танлаш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Смирнова Н.В. Теория и практика оценочной деятельности / Н.В. Смирнова, С.М. Волостнов; Иван. гос. хим.-технол. ун-т: учеб. Пособие. – Иваново – 164 с. Рус тилидан муаллифнинг таржимаси.

2. Кондрашов Д.С. Гражданско-правовое регулирование оценочной деятельности в России: проблемы теории и практики: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кондрашов Дмитрий Сергеевич. – Москва, 2012. [Электронный ресурс]. – 15.05.2015. – URL: http://www.dslib.net/civil-pravo/grazhdansko-pravovoe-regulirovanieocenochnoj-dejatelnosti-v-rossii-problemy-teorii.html

3. Фетисова Н.В. Определение понятия оценочной деятельности // Вестник ВолГУ. Серия 9. Вып. 4. 2005. Ч 1. С. 48-51.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги қонуни, 1999 йил 19 август, 811-I-сон. 3-модда. https://lex.uz/docs/24703

5. Беркинов Б., Кравченко А. Бизнесни баҳолаш: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисод ва молия, 2007. – 152 б.

6. Аликулов А.И. Харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий ҳамда амалий масалалари. Монография. – Т.: Фан ва технология, 2010. – 196 б.